

РОЗДІЛ 5

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 001.5:321.01(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2025.43.31>

ФОРМУВАННЯ І ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНОГО ЗНАННЯ В УКРАЇНІ: ВІД ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ ДО ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

FORMATION AND TRANSFORMATION OF POLITICAL KNOWLEDGE IN UKRAINE: FROM POLITICAL THOUGHT TO POLITICAL SCIENCE

Войтенко Ю.М.,

*orcid.org/0000-0003-3782-5471**кандидат історичних наук,**доцент кафедри політології**Університету Григорія Сковороди в Переяславі*

Дана стаття присвячена комплексному аналізу формування та розвитку політичного знання в Україні від найдавніших часів до становлення сучасної політичної науки за роки незалежності. У ній простежується багатовимірний характер вітчизняної політичної думки, що формувалася в умовах тривалого бездержавного періоду українського народу, впливу різних імперських центрів та ідеологічних обмежень за радянських часів. Виокремлено ключові історичні етапи розвитку політичних уявлень, зокрема – від інтелектуальної спадщини Київської Русі, литовсько-польської доби та козацько-гетьманської традиції до модерних концепцій XIX – початку XX ст. й еміграційних інтелектуальних кіл. Особлива увага приділяється трансформації політичних ідей у контексті українського національного руху, формуванню правових і державницьких концептів у творчості провідних мислителів, зокрема: С. Оріховського, П. Орлика, Б. Кістяківського, В. Липинського, М. Драгоманова та ін. Показано, що політична думка в Україні виконувала не лише теоретико-пізнавальну, а й націєтворчу та державотворчу функції. Враховано і артикульовано на особливостях історичного контексту в якому українські мислителі формували власну візію владно-управлінських відносин і державного устрою. Зазначено ідеологічну ідентичність відповідних носіїв українського творчого поступу, зокрема на початку XX століття. У статті окреслено взаємозв'язок між історією політичних ідей та інституціоналізацією політичної науки як академічної дисципліни у період незалежності. Наголошено, що сучасна українська політологія спирається на багату, хоча й фрагментовану інтелектуальну традицію, яка поєднує правові, філософські та державницькі моделі різних історичних періодів вітчизняного державотворення. Дана стаття дозволяє зрозуміти специфіку еволюції політичного знання в Україні та його значення для формування сучасної демократичної політичної культури.

Ключові слова: політична думка, політична наука, українське державотворення, прикладна політологія.

This article is devoted to a comprehensive analysis of the formation and development of political knowledge in Ukraine from ancient times to the emergence of modern political science during the years of independence. It traces the multidimensional nature of domestic political thought, which was formed in the conditions of a long stateless period of the Ukrainian people, the influence of various imperial centers and ideological restrictions during the Soviet era. Key historical stages of the development of political ideas are highlighted, in particular – from the intellectual heritage of Kyivan Rus, the Lithuanian-Polish era and the Cossack-Hetman tradition to modern concepts of the 19th – early 20th centuries, and emigration intellectual circles. Special attention is paid to the transformation of political ideas in the context of the Ukrainian national movement, the formation of legal and state concepts in the work of leading thinkers, in particular: S. Orikhovsky, P. Orlyk, B. Kistyakivsky, V. Lypynsky, M. Dragomanov and others. It is shown that political thought in Ukraine performed not only theoretical and cognitive, but also nation-building and state-building functions. It is taken into account and articulated on the peculiarities of the historical context in which Ukrainian thinkers formed their own vision of power-management relations and state structure. The ideological identity of the relevant carriers of Ukrainian creative progress, in particular at the beginning of the 20th century, is indicated. The article outlines the relationship between the history of political ideas and the institutionalization of political science as an academic discipline during the period of independence. It is emphasized that modern Ukrainian political science is based on a rich, albeit fragmented intellectual tradition that combines legal, philosophical and state-building models of different historical periods of national statehood. This article allows us to understand the specifics of the evolution of political knowledge in Ukraine and its significance for the formation of a modern democratic political culture.

Key words: political thought, political science, Ukrainian state-building, applied political science.

Формування політичного знання як окремої інтелектуальної сфери було і залишається однією з важливих передумов становлення сучасних держав і їхніх політичних інституцій. Для України ця

проблема має особливо складний характер через тривале перебування у складі різних державних (передусім – імперських) утворень, ідеологічні обмеження радянського періоду та відносно

недовгу історію формування власної системи політичної науки. Розуміння того, яким чином трансформувалися політичні уявлення, концепції державності, ідеї суспільного устрою та механізми політичного аналізу в українському інтелектуальному просторі, є необхідним для оцінки сучасного стану політичної науки та її місця у загальному європейському контексті.

Дана проблематика полягає у тому, що політичне знання в Україні не є лінійною та безперервною традицією. Воно включає кілька різних, інколи несумісних між собою, історичних етапів: русько-правничу спадщину, козацьку політичну культуру, інтелектуальні течії українського національного відродження, радянську ідеологічну систему та сучасну академічну політологію. Ці етапи не просто послідовні, адже вони досить часто існували в умовах розриву національної традиції, репресій проти інтелектуалів, ідеологічних заборон або позадержавного і національно-територіального розвитку (зокрема – еміграційні школи).

В українській історіографії та політології окремі аспекти розвитку політичної думки й політичної науки досліджено достатньо змістовно. Важливим внеском у систематизацію української політичної думки стали праці сучасних дослідників О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка, Н. М. Хоми, Т. В. Андрющенка [1], у якій вони здійснили комплексний аналіз ключових ідейних течій в контексті методологічного і доктринального підходів. Останнім часом період з'являються також нові напрацювання у даному напрямку. Зокрема, Н. Фастовець у своєму дослідженні окреслила основні етапи української політичної думки в контексті науки і навчальної дисципліни [2].

Метою даної статті стало простежити формування, еволюцію та трансформацію політичного знання в Україні, визначивши взаємозв'язок між історією політичної думки та становленням політичної науки як академічної дисципліни.

Розвиток політичного знання в Україні має кілька базових історичних етапів, кожен із яких формував власні інтелектуальні моделі влади, суспільного устрою та державності. Особливістю українського випадку є те, що політична думка значною мірою розвивалася в умовах бездержавності, що зумовлювало її національно-визвольний та політико-філософський характер.

Початки української політичної думки сягають ще доби Київської Русі, де формувалися уявлення про владу, її легітимність і соціальний порядок. Однією з перших таких праць є «Слово про Закон і Благодать» митрополита Київського Іларіона [3]. У політичному вимірі цю працю можна розглядати як ранній приклад осмислення взаємозв'язку духовної та світської влади в Київській Русі. У ньому підкреслюється ідея божественного походження влади князя та її обмеження моральними

й релігійними нормами, що забезпечує гармонійне співіснування держави та суспільства. Іларіон акцентує увагу на ролі християнської етики як регулятора політичної поведінки та легітимності влади, закладаючи підґрунтя для формування уявлень про політичну відповідальність, соціальну справедливість і взаємодію духовної та світської сфер. Цей твір є ключовим для розуміння зародження української політичної думки, оскільки поєднує морально-релігійні настанови з концепцією управління суспільством і створює основу для подальшого розвитку ідей державності та права на українських землях [4, с. 97-98].

Перші систематизовані форми політичної думки на українських землях пов'язані з Київською Руссю. «Руська правда», яка традиційно приписується Ярославу Мудрому, є не лише юридичним документом, але й ранньою формою політичного мислення, що конкретизує механізми соціального та політичного порядку. У ній вперше закладено ідею верховенства правового порядку, що є фундаментом політичної культури українських земель.

Окремо варто відзначити, що політична думка часів Київської Русі формувалася під впливом візантійської традиції, однак зберігала власну специфіку. Зокрема, акцент робився на колегіальності, відповідальності князя перед громадою та важливості моральних чеснот правителя, що простежується в «Повчанні» Володимира Мономаха [5, с. 28-29]. Ця праця поєднує у собі морально-етичні настанови з практичними порадами щодо управління державою, військової організації та взаємин з підданими.

Загалом, період Київської Русі заклав основи політичних уявлень, які будуть реконструйовані в подальші періоди вітчизняної історії, зокрема за литовсько-польського панування і доби Гетьманщини.

Політична думка в Україні за литовсько-польської доби (XIV-XVI ст.) формувалася під впливом місцевих традицій князівської та магдебурзької самоврядності, феодальної структури влади та правових норм Великого князівства Литовського і Корони Польської. Вона поєднувала елементи державної ідеї, норм управління, соціальної відповідальності правителів і земських урядовців, а також розвивала концепції прав і обов'язків шляхти, громади й міських органів. Для політології цей період цікавий тим, що демонструє зародження механізмів поділу влади, законності й обмеження політичної влади через привілеї, договори та магдебурзьке право, що стало основою для подальшого розвитку державотворчих і політичних інститутів на українських землях. Найбільш відомим представником того часу в контексті політичної думки є Станіслав Оріховський (Роксоланин). С. Оріховський обґрунтовує, що

влада правителя має обмежуватися законами, а її легітимність ґрунтується на природному праві та згоді суспільства, а не на традиційних феодальних або божественних прерогативах. Він наголошує на важливості сумлінного виконання обов'язків владою та відповідальності перед підданими, формулює принципи захисту свободи громадян і справедливості, які становлять фундамент ранньомодерного суспільного договору [6, с. 126-127].

Політична думка доби Гетьманщини була тісно пов'язана з політичною практикою – козацькою демократією, виборністю влади, інститутом ради та військової старшини. Так, Конституція Пилипа Орлика 1710 року є першим у Європі документом, що за формою та змістом відповідає поняттю конституційного акта, в якому закріплено принципи поділу влади, відповідальності гетьмана перед радою та гарантії прав козацтва [7, с. 9-10]. Загалом, політична концепція Орлика є продовженням традицій українського політичного договору, який сформувався ще у період княжої доби, коли правитель здійснює владу за підтримки народу і еліти.

Козацька доба сприяла формуванню унікальної політичної культури, яка полягала у виборності керівництва; поєднання військової демократії та аристократичних елементів; ідея автономії та політичного суверенітету. Ці елементи згодом будуть фундаментом для українського національного руху XIX століття.

Попри те, що наприкінці XVIII століття козацько-гетьманська держава занепала (під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників), проте вона залишила свій спадок у творчій діяльності українського народу і його представників у подальший період. Так, у XIX столітті українська політична думка набуває модерного на той час характеру, особливо у творчості Т. Шевченка, М. Костомарова, П. Куліша та інших діячів. Так, М. Драгоманов у своїй праці «Пропавший час» (1878) одним з перших формулює ідею автономії України у складі федеративної держави, наголошуючи на потребі розвитку місцевого самоврядування і громадянських свобод [8, с. 33].

Юридично-політичний дискурс активно розвивали представники університетської школи, зокрема Б. Кістяківський, який підкреслював значення права як основи державного порядку, формулюючи тезу про «правову державу». Цей автор акцентував на необхідності верховенства права, поділу влади та обмеження державних повноважень для забезпечення справедливості й захисту прав громадян. На початку XX століття його ідеї слугували важливим теоретичним орієнтиром для української політологічної думки, поєднуючи традиції європейського правового лібералізму з особливостями українського державотворення та суспільної структури. Б. Кістяківський підкреслював, що легітимність влади ґрунтується не на силі чи

династичних прерогативах, а на правових нормах і моральних засадах управління [9, с. 89-90]. Це все робить його концепцію передвісником сучасних уявлень про демократичну державу та систему політичних інститутів в Україні.

Після поразки визвольних змагань 1917-1921 рр. значна частина української інтелектуальної еліти сформувала окрему еміграційну школу політичної думки. Найяскравішим її представником був В. Липинський, представник консервативного напрямку, який у праці «Листи до братів-хліборобів» (1926) розробив концепцію «класократії», тобто – моделі влади відповідальної аристократії, здатної об'єднати націю [10].

Іншим впливовим мислителем, представником націоналістичного напрямку, був – Д. Донцов, який у праці «Націоналізм» (1926) сформулював доктрину «чинного націоналізму», наголошуючи на активній формотворчій волі політичної нації [11].

Соціалістичний напрям був представлений діяльністю В. Винниченка, який запропонував свій варіант створення соціалізму під назвою «колектократією», що стосується тієї форми влади, в якій управління державою здійснюється колективно, а не індивідуально, підкреслюючи роль колективних органів у прийнятті рішень і обмеження концентрації влади в руках одного правителя. Винниченко розглядав колективну відповідальність як механізм забезпечення більшої легітимності та ефективності управління, водночас наголошуючи на моральній і політичній підготовленості колективних органів [12, с. 393-394]. Для політології його концепція є цікавим прикладом ранньомодерного переосмислення державної влади в Україні, демонструючи прагнення поєднати демократичні принципи з практичними умовами політичного управління.

У радянський період політична думка офіційно існувала лише у формі «марксистсько-ленінської теорії», що унеможливлювало розвиток незалежної політичної науки. Навіть історичні праці часто зазнавали цензури. Репресовано або піддано забороні значну частину української інтелігенції, зокрема т.зв. «розстріляне відродження», а також дисиденти-шістдесятники. Як зазначає дослідник Ю. Шаповал, радянська система знищила або маргіналізувала власну інтелектуальну традицію України, замінивши її ідеологічними схемами [13, с. 61-62]. Отже, політична наука була відсутня як явище аж до кінця 1980-х років.

Формування політичної науки в Україні стало можливим лише після послаблення ідеологічного контролю в умовах політики перебудови, яку проводив М. Горбачов. Уже в другій половині 1980-х зростає інтерес до виборчих систем, державного управління, політичної соціології та інших напрямків політичної науки.

Перші кафедри політології з'являються наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років. Проте, саме проголошення незалежності у 1991 році стало ключовою точкою відліку для української політичної науки. У цей період з'являються перші політологічні спеціальності в університетах, професійні журнали; перші дисертації з політології; створено Українську асоціацію політологів тощо.

Так, становлення політичної науки набуло нового динамізму, а саме: політологія почала формуватися як самостійна академічна дисципліна, що трансформувала давні інтелектуальні традиції з історії політичної думки в сучасну наукову систему знань. Цей процес супроводжувався появою перших кафедр політології у вишах, створенням професійних наукових спільнот, впровадженням спеціальностей у навчальних програмах, а також появою нових напрямів і методів

Запровадження освітніх програм з політології, підготовка бакалаврів, магістрів і аспірантів означало, що політична наука вже не була суто історичним чи філософським напрямком, а включалася до системи професійної вищої освіти, зі своєю методологією, предметом, завданнями та дослідницькими традиціями. Цей процес підкріплювався появою навчальних дисциплін і методичних програм, які вводили понятійно-методологічну базу, а саме: теорію політики, категорії політології, методи емпіричного дослідження, політичну соціологію, інституційний аналіз тощо.

У цей період активно перекладаються роботи класиків світової політичної науки – М. Вебера, Дж. Сарторі, Г. Алмонда, С. Гантінгтона, що дає можливість інтегрувати українську політологію у світовий контекст.

Окрім цього, в Україні сформувалася науково-аналітична спільнота, що намагається поєднувати теоретичні дослідження з аналізом реальної політичної практики. Так, політичну науку в сучасних умовах взяли на озброєння наукові та освітні інститути, різні групи дослідників і аналітичні центри, які працюють над проблемами державотворення, демократизації, політичної культури, політичної соціології, безпеки, комунікацій, тощо [14, с. 11-12]. При цьому, варто визнати також і те, що утвердження політології як окремої науки супроводжується також і певними труднощами. Однією з таких є загроза перетворення науки в інструмент політичних або бізнесових інтересів, яким притаманною є надмірна політизованість, комерціалізація, а іноді – замовний характер відповідної аналітики, що суперечить принципам об'єктивності і неупередженості.

У новітній період, особливо після 2014 року, політичне знання в Україні почало зазнавати якісних трансформацій, зумовлених як внутрішніми процесами державотворення, так і зовнішніми

викликами, пов'язаними з російською агресією, гібридними впливами та потребою модернізації політичних інститутів. Це спричинило посилення інтересу до таких напрямів, як дослідження демократії участі, електоральної поведінки, політичних реформ, інформаційної безпеки, а також до ролі політичних наративів у формуванні ідентичності.

У сучасному стані, політична наука дедалі більше інтегрується у міжнародний академічний простір завдяки участі українських учених у глобальних дослідницьких мережах, участі університетів у програмах Європейського Союзу та появи англomовних публікацій у провідних міжнародних журналах. Водночас зростає значення міждисциплінарних підходів, що поєднують політологію з соціальною психологією, когнітивними науками, аналізом комунікацій та іміджологією.

За понад три десятиліття існування незалежної України політологія засвоїла світові методології, створила власні наукові осередки, підготувала кілька поколінь політологів, започаткувала численні дослідження, публікації, експертизи. Вона стала важливим елементом інтелектуальної інфраструктури держави, засобом аналізу, критики та прогностики політичних процесів. Водночас – перед нею стоять нові виклики, зокрема: відмежування від політичного популізму, забезпечення фінансової та інституціональної стабільності даної сфери, розвиток незалежної наукової школи, здатної продукувати власну теорію, а не лише адаптувати західні парадигми.

З огляду на це, розвиток політичної науки в Україні за роки незалежності можна охарактеризувати як досить успішну, хоча й суперечливу, спробу побудувати сучасну наукову дисципліну, глибоко вкорінену в національному історико-інтелектуальному контексті, але здатну відповідати викликам сучасності.

Таким чином, формування і трансформація політичного знання в Україні є складним і нерівномірним процесом, у якому історичні етапи не лише змінювали один одного, а й часто вступали у взаємодію, створюючи багаторівневу структуру політичних роздумів і аналізу. Від ранніх уявлень про владу в Київській Русі до козацької традиції політичної участі, від модерної політичної думки XIX–початку XX століття до викликів радянської доби та подальшої інституціоналізації політичної науки після 1991 року, українська політична думка постійно перебувала у процесі пошуку оптимальних моделей організації влади й державності. У цій тягlostі простежується ключова особливість української політичної традиції, а саме – її прагнення до самовизначення, автономії та демократичного устрою, навіть у періоди зовнішньої залежності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми ; [Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко та ін.]. Львів: «Новий Світ-2000», 2016. Т. 1. 516 с.
2. Фастовець Н. Історія політичної думки України: наука і навчальна дисципліна. *Innovations and prospects in modern science : proceedings of XII International Scientific and Practical Conference*. Stockholm, Sweden, 20-22 November 2023. P. 618-620.
3. Іларіон Київський. Слово про Закон і Благодать. URL: litopys.org.ua/oldukr/ilarion.htm
4. Максимюк Ю. «Слово про Закон і Благодать» Митрополита Іларіона: історіософський аналіз. *Добрий Пастир: науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого. Богослов'я. Філософія. Історія* / Гол. ред. Р. А. Горбань. 2022. Випуск 17. Івано-Франківськ: ІФА. С. 95-103
5. Slipushko O. «Повчання» Володимира Мономаха як маніфест літератури Високого киеворуського Середньовіччя. *Studia Polsko-Ukrainiskie*. 2023. Vol. 10. Pp. 27-43
6. Оріховський Станіслав. Твори. Упорядк., перекл. з лат. та старопольської, вступна стаття, примітки Володимира Литвинова. Київ: Дніпро, 2004. 269 с.
7. Орлик П. Пакти і Конституції прав і вольностей Війська Запорозького. Київ, 1994. С. 7–19.
8. Драгоманов М. Пропащий час. Українці під Московським царством 1654–1876 рр. Київ: Центр навчальної літератури, 2020. 48 с.
9. Кістяківський Б. Вибране. Київ: Абрис, 1996. 476 с.
10. Липинський В. Листи до братів-хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму: писані 1919-1926 р. Wien: Buchdruckerei Carl Herrmann, 1926. 580 с.
11. Донцов Д. Націоналізм. Київ: Рейнсхаус, 2023. 400 с.
12. Матвєєва О. Концепція «Колектократії» в романі В. Винниченка «Словозатобоя, Сталіне!». С. 390-402 URL https://org2.knuba.edu.ua/pluginfile.php/75728/mod_resource/content/1/Матвєєва%20про%20концепцію%20колектократії%20Винниченка.pdf
13. Шаповал Ю. Історія і політика: Україна ХХ століття. Особи та події в контексті важкої історії. Київ: Генеза, 2001. 560 с.
14. Рудич Ф. Політична наука в Україні: стан і перспективи. *Політичний менеджмент*. 2003. № 1. С. 5-18.

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025